

ЛИТЕРАТУРА

1. «Очерк работы Полтавской колонии им. Горького» Makarenko Archiv 3“, td Publikation, 1992 (Под редакцией Г. Хиллига и С. Вайтца).
2. В. Зюнкель Im Blick auf Erziehung. Rede und Aufsätze. 1964, (Взгляд на воспитание. Речь и статьи. На немецком языке стр. 202).
3. Ф. Патаки. Об образе социализма в трудах А.С. Макаренко. Опускола Макаренкиана, №6, Марбург, 1987 г. стр. 16.
4. A.S. Makarenko und die Pädagogie seiner Zeit. Band 10 1972 (А.С. Макаренко и педагогика своего время, 10 том. На немецком языке, Страницы 159 – 171)
5. Там же, стр. 18.
6. А.С. Макаренко. «Мои педагогические взгляды» Carteggio con Gorkij altri scritti (Переписка с М.А. Горьким и другие труда. На итальянском языке, стр. 262).
7. Materialien für Buch der Eralten (Материалы для «Книги для родителей». стр. 452).

УДК: 37.015.2:371.47

ПЕДАГОГІЧНА АНТРОПОЛОГІЯ В СВІТЛІ ІДЕЙ А.С. МАКАРЕНКА

М.М.Окса
(Мелітополь)

Стаття присвячена дослідженню теоретико-концептуальних основ антропологізму вчення А.С.Макаренка як чинника гуманізації освіти. За допомогою аналізу характерних ознак антропологізму в контексті генези загальної педагогіки та історії педагогіки конкретизовано його місце в педагогічних принципах гуманізації освіти.

Ключові слова: антропологія, антропологія педагогічна, антропологічний підхід, гуманізація освіти, особистісно-орієнтована освіта.

Статья посвящена исследованию теоретико-концептуальных основ антропологизма учения А.С.Макаренко как фактора гуманизации образования. На основании анализа характерных признаков антропологизма в контексте генезиса общей педагогике и истории педагогике конкретизировано его место в педагогических принципах и в гуманизации образования.

Ключевые слова: антропологизм, антропологизм педагогический, антропологический подход, гуманизация образования, личностно-ориентированное образование.

The article is devoted to the research of theoretico-conceptual bases of anthropologist of A.S. Makarenko's doctrine as a factor of education humanist. With the aid of the analysis of characteristic peculiarities of anthropologist the context of the general

pedagogical and history of pedagogics, its place in the pedagogical principles and education humanist has been concretized.

Key words: *antropology, pedagogical antropology, antropological approach, new methods of teaching, personally – oriented education context of the general pedagogical*

Постановка проблеми. Теоретичні пошуки антропологічної філософії, родоначальником якої є Л.Фейербах, багато в чому підготували ґрунт для наступних типів філософського сприйняття педагогічної творчості в першій половині ХХ століття. Звернення філософії до вчення про людину вміщувало сам по собі величезний виховний заряд, прагнення орієнтувати філософію в практичному, людиноформуючому плані. Гуманістичний пафос цього прагнення був реалізований у вітчизняному варіанті філософії виховання А.С.Макаренком, який подає перший досвід антропологічного обґрунтування виховання. Людина ним розглядається як універсальний світ соціального буття, що складається в міру її входження у самотню цілісність своєї життєдіяльності, в єдину духовну дійсність соціалізації. Адже відомо, що кожний новий етап розвитку людини, нації, суспільства й держави виявляє нові здобутки людини і нові втрати. Бо всесвітня історія людини є нескінченним шляхом до себе, до своєї самореалізації, свого самовизначення, до своєї свободи. А кожне людське життя є складовою цього нескінченного процесу самореалізації вільної людини, самоіснування людини у суспільстві, у всесвітній історії як духовного, вільного, творчого суб'єкта. На жаль, ні науково-концептуальні розробки нових технологій, ні практична реалізація механізмів навчальних і виховних інновацій не приділяють необхідної уваги питанням антропологічного фактора в освіті. Сприймаючи антропологію як широку галузь пізнання людини та її внутрішнього світу (духовного і біологічного) у контексті природи, культури і суспільства, сучасний освітній процес передбачає збереження і відтворення тих ідеалів, які впливають на поведінку особистості і є настановою на свідомий вибір життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найперше людинознавство відкриває “батько” сучасної педагогіки Я.А.Коменський, великий чеський педагог. Головна праця його життя – “Загальна рада про виправлення справ людських”, в якій людство закликається до спокою, миру і співробітництва. Оптимістична педагогіка Коменського спирається на внутрішню віру в те, що в кожній людині можна виховати людяність, що можливе навчання, яке служить удосконаленню нижчої природи. На передній план вітчизняної педагогічної антропології заслужено можна висунути К.Д.Ушинського, М.І.Пирогова, Л.М.Толстого, М.В.Гоголя, В.В. Зеньковського. Історія педагогічної антропології вимагає свого дослідження. В Україні вже з середини ХІХ століття і до наших днів визрівали умови для її розвитку. Активні пошуки на ниві педагогічної антропології в наш час ведуть І.П.Аносов, І.А.Зязюн, С.Г.Карпенчук, В.Ф.Моргун, Б.М.Наумов, Т.С.Троїцька, М.Д.Ярмаченко. У своїх дослідженнях вони наголошують, що антропологічна орієнтація нової

системи освіти зумовлена тенденціями прискореного розвитку сучасного суспільства, ведуть пошук оптимальної і продуктивної методології, яка б адекватно відтворювала і забезпечувала наукові й пізнавальні потреби часу.

Зв'язок роботи з науковими темами. Стаття віддзеркалює результати роботи над відповідним розділом теми дослідження кафедри педагогіки і педагогічної майстерності Мелітопольського державного педагогічного університету “Формування гуманістичних цінностей молоді в умовах сучасної української школи в світі Національної доктрини розвитку освіти України”.

Результати дослідження. Антропологічний підхід в педагогіці радянського періоду розвивався з величезними труднощами. Етап тоталітарної педагогіки, пов'язаний з формуванням заданих рис і якостей особистості продовжувався в Україні десятиліттями. Паростки педагогічної антропології в “Основних принципах єдиної” були збережені А.С. Макаренком. Вік визначив аксіому – про принципову необхідність і можливість людського щастя. Три тисячі покинутих, самотніх, безпритульних вихованців вирости працелюбними людьми. Саме К.Д.Ушинський уважав, що виховання, якщо воно бажає щастя дитини, повинне виховувати її не для задоволень, а підготувати до праці життя.

Високу оцінку своєї педагогічної діяльності ще за життя А.С.Макаренко отримав від письменника О.М.Горького. Педагогічний таланти А.С.Макаренко спирався на знання психології людини, і при цьому він любив кожну конкретну дитину, юнака чи дівчину, поважав їх, а найголовніше, давав все, що необхідне зростаючій людині для самостійного життя (за Горьким, це “діяльна любов до дітей”). Макаренко ніколи не стояв над дитиною, а дитина не була у нього об'єктом виховання. Авторитетна педагогіка А.С.Макаренка ґрунтувалась на глибокому людинознавстві.

Початок педагогічної діяльності в колонії для неповнолітніх правопорушників був пов'язаний не лише з відчаєм, але з пошуком істини. Антон Семенович визнавав, що “за все життя стільки літератури не перечитав, скільки зимою 1920 року ... я був переконаний, що на сьогоднішній день у мене немає ніякої науки і ніякої теорії немає, її треба вичленувати із явищ, які відбувалися на моїх очах” [3, т.1,с.45]. Активно проходило виховання самого себе (як вихователя) і виховання своїх підопічних. Після 1917 року педагогічна антропологія, на наш погляд, відродилась у поглядах Макаренка і отримала розвиток в його найпершій виховній системі України. Антон Семенович постійно відчував потяг до знань, в 1922 році він подав документи до Центрального інституту організаторів народної освіти ім. Літкенса. Про свою освіченість він повідомляє: “Математикою ніколи особливо не цікавився, тому арифметика, геометрія, алгебра, тригонометрія і фізика мені знайомі в межах курсу дореволюційного Учительського інституту ... природознавства. Безумовно, абсолютно вільно почуваю в галузі фізіології тварин і рослин ... Астрологію добре знаю ... Солідні знання маю з загальної біології. Декілька разів перечитував усього Дарвіна, знаю праці Шмідта і Тімірязєва, читав Мечниковва і дещо інше. Хімію практично не знаю, забув

багато реакцій, але загальні положення і новітня філософія хімія мені добре відома. Читав Менделєєва, Морозова, Рамзая. Цікавлюсь радіоактивністю ... Історія мій любий предмет. Майже на пам'ять знаю Ключевського і Покровського. Декілька разів перечитував Соловйова ... Все читав, що російською мовою з психології ..." [3, с.811]. Наведений фрагмент свідчить про те, що педагогу-людинознавцю необхідне постійне самопізнання, самоовіта, самоудосконалення і при цьому – одночасно створювати науково-організовану систему педагогічного впливу на вихованців, у межах якої психологія буде займати найдостойніше місце. На відміну від Макаренка, офіційна радянська педагогіка по-своєму тлумачила теоретичні основи загальної і вікової психології і була зовнішньо орієнтована: здійснювала процеси впливу на учня, вільно тлумачиваючи колективізм, окремо існувала моральність, душевність і духовність.

Після розпаду в 1930-х роках „харківської педагогічної школи” остаточно укріпилась „педагогіка формування” [4]. Її суть: речі володарюють над людиною. Речі – заклади, управлінці, розпорядження, інструкції. Вони формують людину. З'явилась бездітна педагогіка, де дитина – порожній посуд, який наповнюється знаннями, а педагог – чиновник школи, який виконує інструкції. На передній план випливають на людські якості, а стандартно-рольові. Педагог не міг бути авторитарним. Мав рацію А.С.Макаренко, стверджуючи, що в нечітких організаційних формах колективу і виховання навіть першосортні хлопчики перетворювалися на диких звірків.

Уже в 30-і роки почались гоніння Макаренка – з'явилися статті з приводу його „Педагогічної поеми” під назвою „Антипедагогічна поема Макаренка”, „Книга для батьків”, – „Шкідливі поради батькам”.

Тоталітаристи – єдині з педагогів усіх часів і народів усвідомлено і послідовно відмовлялись виводити науку виховання з людинознавства або навіть співвідноситись з ним. Ніякі посилання „на об'єктивні закони” розвитку людини не повинні були заважати виконанню наказів, інструкцій, циркулярів. Психологія існувала відокремлено від педагогіки, що послаблювало її ще більше. Людина в психології не була виділена з маси. Кожний індивід володів середньо статичними характеристиками психічних якостей. Загальна і вікова психологія різних видів діяльності і психологія поведінки людей висували свої концепції, які пробували осмислити передові педагоги. Вони пропонували нові теорії навчання і виховання. Але „психологія людей” переживала кризу за кризою (поняття „люди” передбачає визнання їх однаковості).

Учений, учитель входять в освітній простір з межами специфічного стану свідомості кожного і всіх разом. Розвиток їх творчої інтуїції є тепер вже не розкошем, а засобом пересування. Посилюється психологічний фактор особистості. Поступово „психологія людей” переглядається в бік психологічної антропології. Гуманістична психологія стала її першим етапом. Під її впливом, який відродився в Україні 80-х років гуманна педагогіка А.С.Макаренка і В.О. Сухомлинського першечергово визначила принцип пріоритетного розвитку душевно-духовного світу дитини, який вище всіх

здібностей, талантів і сил, вище діяльній сфері. Гуманна педагогіка змінює взаємини вчителя і учня, проголошує їх співробітництво, пропонує допомогу під час дорослішання, з'являється перша увага до внутрішнього світу дитина, брехливий колективізм відкидається – залишається колективне творче виховання. Всі сили дитини спрямовуються до згоди з істиною, красою і добром. Тут набувається співтворче ставлення до всього світу і до самого себе. Враховується, що до виховання і навчання дитини володіє прихованим потенціалом душевно-духовного розвитку і досконалістю. Вихователь також володіє духовним світом, що викликає переживання дітей, розраховані на емоційно-ціннісне ставлення до світу і один до одного. Педагогіка понад усі галузі знань зацікавлена в синтезі людинознавства і в його системній інтерпретації для потреб виховання і самовиховання. Маврацію А.С.Макаренко в тому, що „психологія повинна зробитись не основою педагогіки, а продовженням її в процесі реалізації педагогічного закону” [3,т.1,с.11]. Сьогодні змінюється обличчя педагогіки, а в майбутньому в науці стане можливим якісно новий синтез новітньої фізики і найдавнішої філософії, новітньої психології і найдавніших езотеричних релігій, найновіших наукових експериментів і древнього містичного досвіду. Все це ще більш якісно перетворює систему сучасної освіти і виховання, передбачає транско-мунікативну психологію, накреслює перспективи розвитку нової педагогіки.

На наш погляд, педагогічна антропологія – це педагогіка Мудрості. Вона відкриває нові істини, виховання починається до народження, вихователь не може не володіти новою цілісною свідомістю, не бути здатним до осяяння та інтуїтивного прозріння у взаємодії з вихованцями; повна самореалізація людини можлива з першого дня її життя; кожна людина повинна сприйматись в усій повноті свого внутрішнього світу: проблемній підсвідомості, недосконалій свідомості, критичній надсвідомості, але при цьому маючи перспективи для позитивної зміни і набуття цілісної культури. Сучасна педагогічна антропологія збагачується новим людинознавством відносно виховання, котре починається до народження. В цьому випадку виховання і навчання – процеси підсвідомі. Всі люди котрі мають дітей, уважають себе спроможними до їх виховання. Але часто проявляється повна безпомічність як наодинці зі своєю дитиною, так і в присутності інших дітей і дорослих. Найкращий спосіб – переконатись, що ваші думки і почуття, ваша поведінка і спосіб життя такі, що зможуть залучити в вашу сім'ю виняткових істот. Педагогічна антропологія вчить, що зовсім не випадково з'являється та чи інша дитина в сім'ї: свідомо чи підсвідомо – саме батьки за своїми якостями притягують її. Саме педагогічна антропологія може спиратися на цілісне людинознавство (особливо, культурологічний і психологічний його аспекти), а потім надати ефективну допомогу студенту в набутті культури: культури емоцій і почуттів, культури мислення і свідомості, культури здоров'я і способу життя, культури поведінки і діяльності, культури взаємодії між людьми. Наша авторська програма з педагогічної антропології дає можливість вивчити ефективні для вихователя засоби розвитку кожного вихованця і зміни його

в потрібному напрямку. Завдання курсу з педагогічної антропології у світі вчення А.С.Макаренка:

- ознайомити студентів з різними підходами до визначення антропології;
- розкрити педагогічний підхід у педагогіці;
- провести інтерпретацію цілісного людинознавства для виховання самого себе як вихователя;
- випрацевувати вміння і навички самопізнання, самовиховання і самоудосконалення;
- підготувати кожного студента до розкриття творчого потенціалу свого внутрішнього світу;
- провести інтерпретацію людинознавства для виховання учнів.

Розкриття тем „Антропологія як наукова основа педагогічної антропології”, „Антропологічний підхід в педагогіці” та „Гуманна педагогіка – попередниця сучасної педагогічної антропології” не викликають утруднення при наявності великого обсягу літератури. Важливо пам'ятати, що гуманістична педагогіка віддає пріоритет співробітництву – новим взаємовідносинам і висвітленню досвіду відомих педагогів-новаторів. Однак спроби перенести досвід новаторів у масову практику і навчати йому майбутніх педагогів приводили спочатку до емоційного захоплення, а потім до затухання активності. В кращому випадку в педагогічних ВНЗ читаються лекції про новаторів і їх діяльність, де показується актуальність гуманістичної ідеї в системі безперервної освіти, а на практичних заняттях пропонується розмірковування про любов до дітей і гуманне ставлення до них.

Вивчаючи біографії чудових педагогів А.С.Макаренка, В.С.Сухомлинського, Я.Корчака, К.Д.Ушинського та інших гуманістів, розумієш, скільки внутрішніх сил було затрачено ними для створення гуманістичних систем. Не залишалось часу для задоволення природних потреб у відпочинку, побути наодинці з самим собою; подумавши про свої проблеми, пов'язані з внутрішнім світом і про свої очікування. Якщо враховувати політичну ситуацію тих часів, то приходить розуміння того, чому істинні педагоги „згорали на роботі”. А.С.Макаренко прожив лише 51 рік, В.С.Сухомлинський – 52 роки, К.Д.Ушинський – 47 років. Це були „Чолов'яги, в яких світ має потребу до сих пір” (за О.М.Горьким). В гуманістичній педагогіці пріоритет віддається душевно-духовній сутності людини і недостатньо уваги приділяється природнім потребам її: здоров'ю, самопочуттю, харчуванню. Психічна енергія може виявлятися, не потрапляючи в потрібні цілі. Істинній сутності важко здолати лавину емоцій, почуттів і кохання. Звідси – сумніви, розчарування, образи, переживання і відчай. Знайти свій центр, наблизитись до світоносного джерела і вводити в поле усвідомлення як надсвідомі, так і підсвідомі енергії – завдання людини.

Висновки: Педагогічна антропологія в світі ідей А.С.Макаренка дозволяє нам усвідомити необхідність інтерпретації цілісного людинознавства для виховання вчителя. Якщо раніше були засвоєнні знання в межах психологічного аспекту цілісності, то тепер можна розглянути різні філософські систе-

ми про людину і її життя, ознайомитися з вітасофією – вченням про життємудрість, з ритмологією – вченням про людину осяяну. Тут можливе коротке знайомство з цілісними технологіями самосвідомості. Антропологічний підхід до вивчення А.С.Макаренка, дав можливість встановити, що найбільш адекватною до антропологічно спрямованих навчання і виховання є особистісно орієнтована освіта, оскільки вона спирається на такі принципи саморозвитку учня, як: відповідність педагогічного впливу природі дитини; культуровідповідність (культура виховання і виховання культурою); соціовідповідальність (створення сприятливих соціальних умов для успішного розвитку й саморозвитку дитини); амбівалентність (організація педагогічного впливу, який узгоджено з мінливими природними й внутрішньоособистісними умовами); гуманізм у вихованні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аносов І.П. Сучасний освітній процес: антропологічний аспект: Монографія. – К., 2003.
2. Карпенчук С.Г. Педагогічна технологія А.С.Макаренка і сучасність: Монографія. – Рівне, 2001.
3. Макаренко А.С. Педагогические сочинения: В 8 т. / Сост.: М.Д.Виноградова, А.А.Фролов. – М., 1983-1986.
4. Хиллиг Г. Макаренко в год „большого террора” // Opuscula Makarenkiana № 21. – Марбург, 1998.

УДК 371.13.034

ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА А. МАКАРЕНКА У КОНТЕКСТІ МОРАЛЬНО- ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ПЕДАГОГА

Г.П. Васянович
(Львів)

Розглянуто питання морально-правової відповідальності особистості у педагогічній спадщині А.С. Макаренка. Особлива увага приділяється перспективним і ретроспективним аспектам відповідальності педагога, формам і методам колективної залежності, морально-правової свідомості, відносинам, діяльності.

Ключові слова: відповідальність, особистість, педагог, педагогічна спадщина А.С.Макаренка.

Рассмотрены вопросы нравственно-правовой ответственности личности в педагогическом наследии А.С.Макаренко. Особое внимание уделено перспективным и ретроспективным аспектам ответственности педагога, формам и методам коллективной зависимости, нравственно-правовому сознанию, отношениям, деятельности.

Ключевые слова: ответственность, личность, педагог, педагогическое наследие А.С.Макаренко.